

Література

1. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. — Петроград, 1916. — С. 394—395.
2. Михеєнко М. М. К вопросу об оценке доказательств и их источников в советском уголовном процессе // Проблемы розвитку кримінального процесу в Україні. Вибрані твори. — К., 1999. — С. 18.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права. — М., 1990. — С. 45.
4. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: В 2-х т. — М., 1968. — Т.1. — С. 179.

Стаття надійшла до редакції 02.07.09.

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

УДК 378.0153

О. М. Котикова,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки та психології,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВознавців

У статті розглянуто проблеми стандартизації психолого-педагогічної підготовки майбутніх правознавців, які можуть бути вирішені шляхом надання відповідним навчальним дисциплінам професійно-зорієнтованого характеру.

Ключові слова: психолого-педагогічна підготовка, стандарти юридичної освіти, майбутні правознавці, професійно-зорієнтовані дисципліни.

Вища освіта в Україні набуває нині нового спрямування, яке б враховувало як вітчизняний досвід підготовки майбутніх фахівців, так і нові тенденції, поява яких спричинена потребою входження у європейський освітній простір. Ці чинники мають активізувати зусилля теоретиків і практиків професійної освіти, викладачів і науковців, відповідних інституцій, причетних до створення галузевих стандартів вищої освіти.

Система поглядів щодо вдосконалення освіти та науково-дослідницької діяльності, а також практичні заходи з їх реалізації

розроблені й здійснюються країнами—учасницями Болонського клубу, які намагаються забезпечити для європейців можливості здобуття необхідних професійних компетенцій, які б визнавались у цих країнах, сприяли мобільності робочої сили, стали б гарантією економічної самодостатності громадян, а також умовою соціальної стабільності суспільств.

Раціональним є прагнення освітян і науковців України інтегруватися до цієї міжнародної інституції, що полегшить професійне визнання здобутої в Україні кваліфікації, створить умови для реалізації нашими громадянами знань на європейському ринку праці, через утвердження довіри до вітчизняних фахівців сприятиме розвитку співробітництва нашої держави з іншими країнами в сферах матеріального і духовного виробництва.

З визнанням європейської ідеології освіти і науки на офіційному рівні знача частина працівників вищої школи і науковців пов'язує перспективи ефективного викорінення догматизму, шаблонів і стереотипів мислення з вітчизняної освітянської і наукової діяльності, надання можливостей отримати вищу освіту більшій частині громадян, прозорості навчального процесу, підвищення результативності дослідницької діяльності, а також створення вільної конкуренції в цих важливих сферах.

Проте чимало питань протягом останніх років залишаються ще невирішеними на державному рівні. Одне з таких питань — розробка і затвердження з урахуванням Болонської декларації державних стандартів юридичної освіти, відсутність яких не дає чіткого уявлення про кваліфікаційні рівні бакалавра і магістра права, можливості визначити сфери юридичної практики, де вони можуть працювати, змоги розробити новий зміст правових дисциплін, а відтак і відповідну методичку, навчальні посібники, підручники тощо.

Важливі й украй необхідні організаційні й практичні заходи щодо розвитку юридичної освіти на період до 2005 р., передбачені програмою Кабінету Міністрів України від 10.04.2001 р. міністерствами освіти і науки, юстиції, Академією правових наук, центральними та місцевими органами виконавчої влади не виконуються.

Залишилися поза увагою багато нагальних проблем удосконалення юридичної освіти, порушених представниками провідних вищих навчальних закладів України на науково-методичній конференції, що відбулась у Національній юридичній академії

ім. Ярослава Мудрого в 2002 р. Проблеми підготовки юридичних кадрів та умови впровадження стандартів юридичної освіти обговорювались на засіданні Ради з питань юридичної науки і освіти України в м. Одеса восени 2007 р.

В основному підготовка юридичних кадрів продовжує бути традиційною, а багато в чому її якість погіршилась.

Загальновідомо, що сьогодні надто проблематичними видаються можливості щодо працевлаштування за фахом наших юристів у країнах далекого зарубіжжя, в міжнародних бізнесових структурах. З іншого боку, не всі юристи, що тільки-но отримали освіту, затребувані на внутрішньому ринку праці, оскільки не можуть здійснювати ефективне юридичне забезпечення діяльності підприємницьких структур. Постає питання про відповідність рівня їх кваліфікації сучасним вимогам.

Значні проблеми виникають із працевлаштуванням молодших спеціалістів, яких готують навчальні заклади I—II рівнів акредитації, що віднесені у нас до системи вищої освіти. Як відомо, європейська освітня система подібних аналогів не має.

Водночас слід зазначити, що прийом студентів до навчальних закладів України щороку збільшується. Якщо в 2000 р. студентами юридичних навчальних закладів усіх рівнів стали 49 959 осіб, то в 2004 р. — 92 358. Усього до навчання за фаховим напрямом «право» за останні чотири роки долучилися 316 685 осіб.

Природно, що в умовах ринку з'являються і заявляють про себе вищі навчальні заклади недержавної форми власності, значна частина з яких, знаходячись у жорстких рамках постійного контролю з боку відповідних владних структур і конкуруючи з державними навчальними закладами, формує свій позитивний імідж (скажімо, Академія адвокатури України, Академія праці та соціальних відносин, Міжнародний лінгвістичний університет тощо).

Безумовно, не всі навчальні заклади недержавної форми власності, які готують юристів (у 2004 р. їх 80), працюють якісно, мають відповідну матеріальну базу та інші формальні показники і можуть «вписатись» у Болонський процес, але вражає інше. По-перше, те, що за підготовку юристів беруться дедалі більше навчальних закладів державної форми власності (сьогодні їх — 169), далеких від цього профілю; по-друге — значно збільшується кількість відомчих навчальних закладів правничого спрямування. Зокрема, в «кращих» традиціях поліцейської держави майже в кожній області України створені навчальні заклади си-

стеми Міністерства внутрішніх справ, окремо готуються юристи для митниці, податкової служби та інших силових відомств.

Не можна вважати виправданими такі витрати державного бюджету, адже навчання в цих навчальних закладах обходиться значно дорожче (витрати на формений одяг, зброю, спеціальні засоби тощо), ніж у цивільних ВНЗ.

Згадувана відомча підпорядкованість ВНЗ в Україні (причому не тільки юридичних) у цілому продовжує стримувати модернізацію освіти, негативно впливає на її організацію та методику, стан та якість, матеріально-технічне забезпечення.

Міністерство освіти і науки багато в чому є відстороненим від управління освітою, оскільки значна частина ВНЗ безпосередньо підпорядкована більш ніж двадцяти (!) міністерствам і відомствам [1].

Відсутність державних стандартів юридичної освіти призвела до «професійної спеціалізації» навчання на бакалаврському рівні. З метою заповнення студентської аудиторії деякі навчальні заклади оголошують прийом студентів для підготовки фахівців-бакалаврів з комерційного, транспортного, підприємницького тощо права. Інші «готують» адвокатів, нотаріусів, юристів соціальної сфери, муніципальних органів. Таке «спрямування» інколи реалізується в навчальних планах шляхом створення однойменних дисциплін або спецкурсів, які по суті можуть бути лише розділом підручника або темою повноцінного навчального курсу.

Приєднання України до Європейського освітнього простору, зокрема до Болонського процесу, зумовили пошук нових підходів до підготовки юристів за двоступеневими рівнями освіти.

Все зазначене визначає велику роль проблеми затвердження державних стандартів юридичної освіти для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Обговоренню стандартів юридичної освіти та її проблем приділялась велика увага на шпальтвах преси [1—5], у наукових виданнях та виданнях науково-практичного спрямування (О. Барно, С. Богачов, Н. Болотіна, Ф. Дудирев, В. Журавський, В. Єлов, О. Копиленко, О. Мельник, О. Негодченко, Р. Шишка та ін). Проте такі стандарти ще й досі не прийняті. Нез'ясованими залишається роль і завдання дисциплін психолого-педагогічного циклу в стандартах юридичної освіти, розробка яких триває.

Метою статті є аналіз проблем стандартизації психолого-педагогічної підготовки майбутніх правознавців.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту» систему стандартів вищої освіти складають державний стандарт вищої освіти, галузеві стандарти та стандарти вищих навчальних закладів.

Вочевидь, що у галузевому, в даному випадку — стандарті юридичної освіти мають бути такі складові: освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників вищих навчальних закладів, що готують юристів; освітньо-професійні програми підготовки; засоби діагностики якості вищої юридичної освіти.

В нинішніх умовах — існування дворівневої системи підготовки — бакалаврату та магістратури, визначення інваріатної та варіативної (обов'язкової складової навчально-методичного комплексу і вибіркової дисциплін) кожен ВНЗ, що готує юристів до професійної діяльності вирішує, виходячи з існуючих реалій. І якщо інваріатна частина в різних вищих навчальних закладах має більше спільних, аніж відмінних особливостей, то варіативна представлена широким розмаїттям навчальних дисциплін. При наявності такої кількості програм і свобод вузу, природно, виникає питання про їх взаємозв'язок і можливі переходи студента з однієї освітньої програми на іншу. Таке явище могло б заслуговувати цілком позитивної оцінки — воно надає можливість для творчого пошуку впровадження болонських інновацій, надто для тих вузів, що беруть участь у всеукраїнському експерименті — краще все зважити, спробувати, а потім вже впроваджувати. Проте поки триває «пробний експеримент», ринок дедалі поновлюється і поновлюється випускниками юридичних ВНЗ, що являють собою «експериментальні зразки» спеціалістів, часом цілком досконалі, а часом не дуже.

У будь-якому разі плануючи інваріатну: базову складову юридичної освіти, вузи мають керуватися чинною «Освітньо-професійною програмою вищої освіти за професійним спрямуванням 6.0601 Право», 1994 р., яку становлять сукупність норм до обов'язкового змісту та рівня підготовки бакалавра і які, як зазначаються «діють як тимчасові норми до введення в дію Державних стандартів з 1 вересня 1997 р.» (останніх викладацька спільнота ще й досі не дочекалася) [6].

Усі дисципліни в такій програмі поділяються на цикли: гуманітарних та соціально-економічних, фундаментальних і професійно-зорієнтованих дисциплін, які є нормативними, тобто базовими і професійно-зорієнтованих вибіркової дисциплін.

Розглянемо це питання на прикладі психолого-педагогічного компоненту юридичної освіти. Цю складову професійної підго-

товки можна розглядати у двох напрямках: а) зміст і професійна зорієнтованість власне психолого-педагогічних дисциплін у їх інваріантній і варіативній частині і б) психологічні, педагогічні знання та уміння, які формулюється на основі вивчення інших предметів, дисциплін.

У переважній більшості вузів як юридичних, так і в інших, незалежно від того, чи існують у них юридичні факультети, був свого часу (з 1993 р.) впроваджений курс, який називався «Основи педагогіки і психології», вважався базовим, а відтак обов'язковим для вивчення на всіх спеціальностях. Міністерство освіти України у освітньо-професійних програмах для різних спеціалізацій надавало коло орієнтованих питань та вимог до знань студентів, що цілокупно виступало базовою програмою предмету. А кожен ВНЗ на основі базової створював свою робочу програму, акцентуючи ті чи інші аспекти і варіюючи в певних межах кількість годин, відведених на вивчення цієї дисципліни, втім як і її назву.

Цей підхід зберігається і нині у ВНЗ ІУ рівня акредитації, що готують правознавців. Аналіз навчальних програм дає змогу стверджувати, що одні вузи «підсилюють» психологічну частину дисципліни, інші — педагогічну, в свою чергу виокремлюючи із психології блок загально-психологічних понять або психологію особистості, або соціально-психологічні феномени. Інші вузи віддають перевагу розширенню кола педагогічних питань. Ще інші робочі програми «Основ педагогіки та психології» відображають прагнення укладачів збільшити інтеграцію двох дисциплін, надати їм взаємопроникного характеру.

Кожен із цих підходів до викладання педагогіки і психології надає можливість для здійснення гуманітарної підготовки фахівців (а ця дисципліна в існуючих навчальних планах вузів зазначена саме в цьому блоці). Психологія і педагогіка також надає можливість закласти основи гуманної поведінки майбутніх фахівців у міжособистих стосунках, сфері виховання дітей, утім як і самому викладачеві продемонструвати гуманістичне ставлення до навчання студентів.

Можна також очікувати, що знання, вміння і навички, набуті студентами в процесі вивчення психології та педагогіки стануть у нагоді при вирішенні професійних проблем. Саме цю можливість варто, на наш погляд, обговорити докладніше.

Річ у тім, що різні професії висувають до своїх представників різні вимоги. Професійне поле діяльності юриста належить до

системи «людина—людина», так само, як професія лікаря чи вчителя. Але на відміну від двох останніх, від психолого-педагогічної компетентності юриста залежить не лише успіх професійної діяльності, а значною мірою і доля, навіть життя тих, за кого він несе відповідальність. Виважене рішення слідчого, прийняте в умовах браку часу і необхідної інформації під час проведення слідчих дій, уміння здійснювати виховні та організаційні заходи, обирати припустимі і найефективніші способи психологічного впливу становлять основу не гуманітарної, а професійно-значущої компетенції юриста. Професійна значущість педагогічної та психологічної підготовки для юристів «у погонах», яких готують вузи, що належать до «силових» відомств, ще вартісніша.

Отже, розробляючи і затверджуючи стандарти юридичної освіти, необхідно виходити не з того, до якої сфери людських знань відноситься та чи інша наука, що викладається у вузі у вигляді навчальної дисципліни — гуманітарна наука чи економічна, природнича чи точна, а який статус вона має в моделі майбутнього фахівця-правознавця. Наряду з іншими виховна підструктура, як і організаційно-управлінська, комунікативна складають структуру всіх видів юридичних професій отже психолого-педагогічні дисципліни (наприклад «Психологія та педагогіка», «Юридична психологія», «Юридична педагогіка» та ін.) мають розглядатися як професійно-зорієнтовані дисципліни в системі юридичної освіти. Окрім того, психологічні та педагогічні компоненти фахової підготовки юриста «розчинені», представлені різною мірою в змісті таких дисциплін інваріантна і варіативна складові, як, наприклад, «Юридична деонтологія», «Соціологія», «Судова риторика», «Ораторське мистецтво» тощо. Вибіркові дисципліни (варіативна складова) можуть бути різними, але так само, як і інваріантні, вони мають враховувати, які з професійно-значущих навчальних новоутворень психолого-педагогічного характеру у студентів уже сформовані попередніми дисциплінами.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити кілька висновків.

В основу галузевого стандарту за спеціальністю «Правознавство» має бути покладений критерій професійної значущості навчальних предметів, який визначається метою, структурою і задачами професійної діяльності юриста; блок інваріантних дисциплін має враховувати міждисциплінарні зв'язки на рівні змісту та результатів навчальних предметів; блок варіативних дисциплін має враховувати навчальні новоутворення інваріантних дисциплін.

Важливим аспектом створення стандарту юридичної освіти є необхідність визначення в ньому типових навчальних задач і параметрів професійних умінь, що формуються на основі опанування типовими задачами. Дуже важливо тут визначитись з тим, яка таксономія навчальних цілей буде взята за основу при розробці цього аспекту стандарту і долучити до цього етапу розробки досвідчених юристів і дидактів — спеціалістів у галузі юридичної та педагогічної науки та практики, експертів-викладачів тощо.

Стандарти юридичної освіти мають враховувати особливості навчання, професійного спрямування різних ВНЗ, а зміст має базуватися на загально-дидактичних принципах науковості, систематичності, зв'язку навчання з життям. Отже, в стандартах юридичної освіти має бути закладено таку *систему* навчання юристів, яка при перенесенні на конкретний досвід діяльності конкретного навчального закладу надавала б можливість будувати *системні зв'язки*, що відображаються у міждисциплінарних зв'язках різних навчальних предметів, що задовольняють профіль підготовки предметів, спеціаліста даного вищого навчального закладу.

В освітньо-кваліфікаційних характеристиках мають бути відображені вимоги до знань, умінь та навичок юристів, побудовані на системі, запровадженій стандартами. У цих вимогах характеристики знань, умінь, навичок мають бути виражені у адекватних поняттях, що відображають рівні навченості. Когнітивний (знання) у виразах тотожних «знати», вміння у поняттях, що відображають дієвість, поведінковість навчальних новоутворень і т. ін. Наприклад «володіти поняттями і категоріями» не може бути віднесено до «вмінь», а лише до «знань», тобто когнітивного компоненту.

В період економічних і соціально-політичних реформ стандарти юридичної, так само як економічної, освіти мають відображати суттєві тенденції цих реформ, — зокрема навчальні програми повинні бути співвіднесені із прогнозами соціально-економічного розвитку країни. Причому кожен ВНЗ IV рівня акредитації, який має свої традиції, вправі розробляти свої власні програми, орієнтуючись на замовника, який потребує юриста з певними компетенціями.

При усій спільності стандарту його реалізації потребує різних підходів до розробки навчальних планів і програм залежно від професійної орієнтації правознавців, що в свою чергу зумовлена потребою в юридичних кадрах тієї чи іншої кваліфікації.

Уявляється, що спеціалізація може бути передбачена лише магістерськими програмами. На рівні бакалаврату повинна даватися базова юридична освіта, причому навчальні плани тут мають бути ідентичними в різних навчальних закладах, що слід закласти в державних стандартах.

Тільки за таких умов можуть бути створені умови для мобільності студентів, оскільки відпаде такий атрибут минулого, як «академізниця» при переведенні з одного ВНЗ до іншого. Це надасть можливість студентам відмовитись від недосконалого навчального процесу, можливості вибору і переходу до кращого навчального закладу, створить об'єктивні умови для вільної конкуренції між навчальними закладами, припинить маніпуляцію свідомістю студентів та їх батьків із боку комерсантів від освіти.

Розробка стандартів повинна здійснюватись з урахуванням інтегративних процесів нашої держави, входженням її до спільноти міжнародних організацій, участі в програмах ООН, тенденцій світової глобалізації, а також перспектив розвитку освіти в Україні в контексті Болонського процесу.

Стандарти повинні стати перепорою перетворення системи освіти на сферу надання освітніх послуг, невиправданої вузької спеціалізації фахівців — бакалаврів права, сприяти формуванню правничої еліти суспільства, здатної на основі глибоких теоретичних і практичних знань розуміти і передбачати тенденції розвитку правових явищ і здійснювати юридичне забезпечення трансформаційних процесів у виробничій, економічній, соціальній, культурній, політичній тощо сферах.

Державні стандарти юридичної освіти повинні чітко окреслювати блоки знань, які має засвоїти майбутній правник.

Література

1. *Болюбаш Я.* Чинники оптимізації освіти // Урядовий кур'єр. — 2004. — 15 жовтня.
2. *Богачов С.* Державі потрібні висококваліфіковані юристи / Право України. — 2005. — № 11. — С. 150—153.
3. *Журавський В., Копиленко О.* Юридична освіта в Україні: сучасний етап та напрямки вдосконалення / Право України. — 2005. — № 11. — С. 3—6.
4. *Натуркач В.* Щодо стану і перспектив розвитку юридичної освіти в сучасній Україні // Право України. — 2004. — № 6. — С. 97.

5. *Андрейцев В. І.* Проблеми вищої правничої освіти в Україні // Проблеми вищої юридичної освіти: Тези доповідей та наукових повідомлень науково-методичної конференції. Харків, 18—19 грудня 2001 р. — Харків, 2002.

6. Освітньо-професійна програма вищої освіти за професійним спрямуванням 6.0601 Право. Сукупність норм до обов'язкового мінімуму змісту та рівня підготовки бакалавра. Міністерство освіти України. — К., 1994. — С. 1.

Стаття надійшла до редакції 06.07.09.